

Prace Filologiczne 2022 (77): 341–348

ISSN 0138-0567; e-ISSN 2720-5037

Copyright © by Emil Popławski, 2022

Creative Commons: Uznanie autorstwa-Użycie niekomercyjne-

-Bez utworów zależnych 3.0 PL (CC BY-NC-ND 3.0 PL)

<https://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/pl/>

<https://doi.org/10.32798/pf.1030>

EMIL POPŁAWSKI

Instytut Języka Polskiego PAN, Kraków

e-mail: emil.poplawski@ijp.pan.pl

<https://orcid.org/0000-0003-4355-4516>

NIE TYLKO O PRZERÓŻNYCH
WYROBACH PIEKARNICZYCH.
LEKSEM KOŁACZ W POLSZCZYŹNIE

NOT ONLY ABOUT VARIOUS BAKERY PRODUCTS.
WORD *KOŁACZ* IN POLISH LANGUAGE

ABSTRACT: The article refers to the semantics of the word *kołacz* in the Polish language. The data obtained from main dictionaries recording historical and contemporary, general and dialectal vocabulary allow us to observe quite a large variety of meanings of this word. It turns out that it refers to a variety of bakery products. First of all, *kołacz* is a type of cake, usually round and flat (sometimes oblong), made of wheat flour, usually served at ceremonies (weddings, holidays). In addition, *kołacz* is also a 'loaf', 'roll', and even 'any bakery product made of wheat flour' or other types of cakes. The complete definition of a separate meaning, noted in general language and dialect, is as follows: 'pressed oilseeds, most often in the shape of round cake, being good fodder for cattle and hogs; oilcake' (SJPD, t. III, s. 833). Moreover, *kołacz* was noted in specialized meanings – rafting: 'tying from oak branches, being round in shape and 6 inches in diameter' (SWil, t. I, s. 510) and mining: 'tip given to miners' (SW, t. II, s. 407; also called *kołaczne*).

It seems that such an overview serves a better understanding of the word *kołacz*, which functions to a limited extent in the contemporary Polish language, and a better understanding of numerous expressions (phraseologisms and proverbs) remaining primarily in the historical resources of the Polish language.

KEYWORDS: lexical semantics, the development of the meaning of the word, a word with many meanings, dictionaries

Leksem *kołacz* jest w polszczyźnie notowany od XV wieku. Najstarsze jego poświadczenia zawiera *Słownik staropolski* (SStp, t. III, s. 317). Wskazano w nim dwa znaczenia. Pierwsze, lepiej udokumentowane, odnosi się do pieczonego, zwykle okrągłego i płaskiego ciasta. W ramach tego znaczenia wydzielono dwa wyrażenia: *twarożny kołacz* ‘kołacz z nałożonym serem’¹ oraz *sadlny kołacz* ‘rodzaj smażonego ciasta, nadziewanego mięsem’. Widać zatem, że już w staropolszczyźnie *kołacz* był nazwą nie tylko wyrobu cukierniczego. Drugie znaczenie (zilustrowane jednym cytatem) odnosi się do bochenka (chleba), dodajmy – na co wskazuje łaciński odpowiednik definicji – o okrągłym lub podłużnym kształcie.

W *Słowniku polszczyzny XVI wieku* (SPXVI, t. X, s. 478–479) *kołacz* jako rodzaj ciasta jest bogaciej poświadczony. W definicji znaczeniowej wskazano na fakt, że nie spożywano go na co dzień: „podawany przy uroczystych posiłkach” (t. X, s. 478). Wśród wyrażeń podano: *kołacz miodowy*, *kołacz owsiany* i *kołacz przasny*, które wskazują na rodzaje wypieków ogólnie nazywanych kołaczami. W tym opracowaniu leksykograficznym odnotowano również *Kołacze* jako nazwę miejscowości (położonej koło Włodawy)².

Z kolei w *Elektronicznym słowniku języka polskiego XVII i XVIII wieku* (e-SXVII) istnieje załączek artykułu hasłowego *kołacz*, gdzie odnotowano wyrażenie *babi kołacz*, które również zostanie opracowane w przyszłości.

W *Słowniku języka polskiego* S.B. Lindego (L, t. II, s. 400), obok potwierdzenia znaczenia odnoszącego się do ciasta o okrągłym kształcie, jak też wskazania wyrażenia *kołacz twarożny*, znajdujemy jednostkę *kołacz kijowy*, czyli „rodzaj chleba pieczonego na rożnie” (t. II, s. 355).

Kolejny chronologicznie *Słownik języka polskiego*, tzw. *Słownik wileński* (SWil), oprócz znaczenia piekarniczego, podaje znaczenie specjalistyczne, z profesjolektu flisaków (opatrzone kwalifikatorem or. – znaczy wyraz orylski), które nawiązuje do kształtu ciasta zwanego kołaczem: ‘okrągłe z chlub robione wiązanie, 6 cali średnicy mające, używane w bieganii, czyli kręceniu wici’ (t. I, s. 510). *Chluba* – to wedle SWil (znaczenie również opatrzone kwalifikatorem or.) ‘wić dębowa od pół do cała gruba i od 8–10 stóp długa’ (t. I, s. 149).

Na rozwój znaczeniowy *kołacza* wskazują też XX-wieczne słowniki języka polskiego. W *Słowniku warszawskim* (SW), obok znaczenia piekarniczego i flisackiego, znajdujemy znaczenie opatrzone kwalifikatorem gór., czyli górnicze, tak zdefiniowane: ‘napiwek dawany górnikom’ (t. II, s. 407). Dodajmy, że ten słownik podaje, iż ów napiwek nazywano również: *kołaczne*. Zglądając do SW, warto się

¹ Przywołując definicje znaczeniowe z SStp, pomijam ich łacińskie odpowiedniki.

² Obecnie w Polsce mamy dwie wsie o nazwie Kołacz (jedna koło Mińska Mazowieckiego, a druga w województwie zachodniopomorskim koło Połczyna-Zdroju). Nazwę tę nosi też jedno ze wzgórz na Pogórze Sudeckim. Poza tym w różnych częściach Polski można spotkać się z nazwiskiem Kołacz.

zatrzymać nad definicją podstawowego znaczenia *kołacza*, która jest dość rozbudowana: ‘podługowata duża bułka, z pszennej a.[lbo] żytniej mąki, mąką, serem i cukrem po wierzchu osypana, często podawana na weselach; placek okrągły z serem, robiony na Wielkanoc; każdy wyrób piekarski z mąki pszennej; chleb biały’ (t. II, s. 407). Rozszerza ona znacznie zakres znaczeniowy omawianego wyrazu. Częścią wspólną poszczególnych komponentów tej definicji (albo tych kilku definicji w jednej), oddzielonych średnikami, jest wyższość wyrobu piekarniczego nazywanego *kołaczem* nad innymi wypiekami. Chodzi tu o dodatkowe składniki tego dania (to, czym się je posypuje), przygotowywanie go na szczególne okazje czy użycie mąki pszennej, dającej lepsze efekty piekarnicze (wskazanie na *białą mąkę* pojawiło się już w objaśnieniu w SPXVI). Omawiana złożona definicja świadczy o tym, jak przeróżne wypieki nazywano *kołaczami*. W SW zostało też ponownie, po L, odnotowane wyrażenie *kołacz kijowy*, ale już z kwalifikatorem wskazującym na przestarzały charakter tej jednostki (t. II, s. 333).

Kolejne nowe znaczenie, choć też dotyczące jedzenia, znajdujemy w *Słowniku języka polskiego* pod red. W. Doroszewskiego (SJPD). Jego definicja brzmi następująco: ‘wyciśnięte nasiona oleiste, najczęściej zbite w kształcie okrągłego placka, stanowiące dobrą paszę dla bydła i nierogacizny; makuch’ (t. III, s. 833). Nie znalazł się jednak żaden cytat dla zilustrowania tego znaczenia³. Obok przywołanego SJPD poświadczą podstawowe znaczenie *kołacza*, definiując je następująco: ‘placek pszenny; obrzędowe ciasto weselne kolistego kształtu’ (t. III, s. 833; tu, rzecz jasna, znalazły się cytaty ilustrujące oraz dwa przysłowia). W tej jednej definicji mamy do czynienia właściwie z dwoma znaczeniami (oddzielnymi średnikiem). Tylko jeden z czterech przytoczonych cytatów – pochodzący z utworu XIX-wiecznego poety i pisarza, Aleksandra Grozy (1807–1875), pt. *Staraosta kaniowski* – potwierdza związek wypieku zwanego *kołaczem* z przyjęciem weselnym: „Prowadzone przez huczną troistą kapelę, śpiewając szło z kołaczem na zamek wesele” (cyt. za: SJPD).

³ W tym miejscu chciałbym przytoczyć wypowiedź prof. Barbary Falińskiej po moim referacie dotyczącym wybranych przysłów polskich z leksemem *kołacz*. Referat wygłosiłem na konferencji *Słownictwo związane z pożywieniem w języku ogólnym i odmianach regionalnych polszczyzny*, zorganizowanej z okazji jubileuszu 90-lecia urodzin Profesor Barbary Falińskiej oraz 70. rocznicy badań gwaroznawczych w powiecie ostrowskim, która odbyła się w trybie zdalnym w dniach 11–12 czerwca 2021 r. Pani Profesor przywołała z pamięci prawdziwą historię z czasów swego dzieciństwa czy młodości. Chodziło o sytuację, kiedy późniejsza prof. Falińska wspólnie z osobami w podobnym wieku, koleżankami czy członkami rodziny, pomogła w pracach w jednym gospodarstwie, chyba w swoich rodzinnych stronach. Gospodyni, chcąc odwdziżyć się za pomoc, zaprosiła całą grupę na *kołacza*. Jedna z dziewcząt skrzywiła się na to zaproszenie i stwierdziła, że nie będzie jadła tego, co jedzą zwierzęta. Najwyraźniej osobie tej, pochodzącej zapewne ze środowiska wiejskiego, znane było tylko wtórne znaczenie *kołacza*.

Nieco szerszą definicję niż ostatnio przywołana, dodatkowo zawierającą określenie dotyczące chronologii, spotykamy w *Uniwersalnym słowniku języka polskiego* pod red. S. Dubisza (USJP): ‘placek pszenny, obrzędowe pieczywo weselne lub świąteczne, kolistego kształtu, wypiekane, zwłaszcza dawniej, na wsi’ (t. II, s. 168). Jest to jedyne znaczenie (czy znaczenia) *kołacza* odnotowane w tym słowniku. Opatrzono je kwalifikatorem etn. – etnograficzny. Wskazano zatem, że wyraz ma zasięg ograniczony do jednego obszaru rzeczywistości. Wydaje się, że taka kwalifikacja potwierdza ogólne poczucie językowe odnoszące się do funkcjonowania tej jednostki w zasobie leksykalnym współczesnej polszczyzny. Jako ilustrację użycia wyrazu podano jedynie skrócony cytat: „Kołacz dożynkowy” oraz przywołano przysłowie *Bez pracy nie ma kołaczy*, z odesłaniem do artykułu hasłowego *praca*, gdzie je objaśniono.

Wreszcie w najnowszym opracowaniu leksykograficznym, *Wielkim słowniku języka polskiego PAN* pod red. P. Źmigrodzkiego (WSJP) dostrzeżono aż trzy znaczenia odnoszące się do różnych wypieków. Wszystkie opatrzone kwalifikatorem kulin. – kulinaria. Pierwsze, najstarsze, zdefiniowano syntetycznie w następujący sposób: ‘tradycyjne pieczywo obrzędowe (świąteczne lub weselne) o okrągłym kształcie’. Drugie, ze wskazaniem na konkretny region opatrzone takim objaśnieniem: ‘popularne na Górnym Śląsku ciasto z posypką lub nadzieniem z sera, maku lub jabłek, mające prostokątny kształt’ (zwykle wymawiane jako *kołocz*, zwane też *kołaczem śląskim*). I trzecie, które, jak się wydaje, jest efektem pewnej kontaminacji: ‘ciasto biszkoptowo-piaskowe o walcowatym kształcie z otworem w środku, pokryte zgrubieniami przypominającymi sęki, o cienkich warstwach podobnych do słoików przeciętego pnia drzewa’. Podstawową nazwą dla tego rodzaju ciasta jest *sękacz*, co zresztą ujawniło się w drugim cytacie przy tym znaczeniu: „...każdy wstrząs groził zakalcem i zamiast baby mógł wyjść dziad, czyli sękacz, zwany też kołaczem” („Super Express. Dodatek kulinarny”, 1998; cyt. za: WSJP). Ten rodzaj wypieku cukierniczego, ze względu na swój okazały wygląd, nierzadko serwuje się na przyjęciach z okazji ślubu, najczęściej w północno-wschodniej Polsce (pierwszy cytat ilustrujący to znaczenie pochodzi ze strony internetowej cukierni z Międzyrzecza Podlaskiego). Może zatem uchodzić za ciasto weselne, a takim właśnie był (czy jeszcze bywa) *kołacz*. Poza tym podstawa *sękacza* ma kształt okrągły. Każde z przywołanych znaczeń zilustrowano dwoma (jak w przypadku omówionego) lub trzema cytatami (pochodzącymi głównie z prasy).

By nieco wzbogacić obraz przedstawianego leksemu, sięgnę jeszcze do własnych obserwacji językowych z ostatniego czasu. W punktach sprzedaży kilku piekarni w Krakowie spotkałem się z nazwą *kołacz*. Odnosiła się ona do wypieku cukierniczego w kształcie okrągłego placka o średnicy ok. 25 cm, zwykle pokrytego – z wyjątkiem krawędzi – białym serem. Można zatem stwierdzić, że to

użycie mieści się w podstawowym znaczeniu omawianego leksemu. W Internecie natomiast znajduje się wiele stron o tzw. kołaczach węgierskich, produkowanych i sprzedawanych w różnych miejscach Polski. Są to wypieki cukiernicze w kształcie walca, w środku puste, a na zewnątrz posypywane zwykle cukrem, orzechami czy cynamonem. Najczęściej przypominają niewielką rurkę, ale bywają też znacznie większe, podobne do wspomnianych sękaczy. Przeglądając Internet, można wielokrotnie spotkać się z przejawami funkcjonowania nazwy *kołacz* w przestrzeni społecznej. Pozwalają one na konstatację, że nazwa ta jest używana w branży cukierniczej do wyrobów, w których istotny jest okrągły kształt. Inna sprawa, że w stosowaniu jej można dostrzegać zabiegi stylizacyjne (archaizacja, nawiązywanie do dziedzictwa kulturowego) i/albo marketingowe (chęć wyróżnienia się, zwrócenia uwagi).

Spójrzmy teraz na polszczyznę dialektalną. Największym zbiorem leksykalnym z tego zakresu jest kartoteka *Słownika gwar polskich* (kartoteka SGP) w Instytucie Języka Polskiego PAN w Krakowie, która rejestruje stan gwar od początku XVIII wieku do czasów współczesnych⁴. Jednym z jej źródeł jest również *Słownik gwar polskich* Jana Karłowicza (SGPKarł, 1900–1911). Powstający na jej podstawie słownik ukazał się dotąd do hasła *jarliżyca* (SGP, t. X, z. 3 [34]). Oprócz tego monumentalnego dzieła opracowano na bazie tej kartoteki *Mały słownik gwar polskich*, pod red. J. Wronicz (MSGP, 2009; to drugie pełne – po SGPKarł – opracowanie leksykograficzne uwzględniające materiał z każdego dialektu). Zawiera on hasło *kołacz*, przy którym wskazano aż pięć znaczeń – wszystkie związane z pożywieniem. Przedstawiają się one następująco: 1. ‘obrzędowe ciasto weselne’ – Śl⁵, Mp, Maz; 2. ‘ciasto drożdżowe z serem, makiem i kruszonką’ – Śl, Mp; 3. ‘bułka’ – Mp, Wp, Kasz; 4. ‘podpłomyk lub ciasto pieczone na płycie kuchennej’ – Maz; 5. ‘wytłoki z nasion oleistych’ – Maz pn-wsch (MSGP, s. 107). Widzimy zatem, że w gwarach omawiany wyraz odnotowano w znaczeniach piekarniczych, zarejestrowanych w polszczyźnie ogólnej (zn. 1., 2. i 4.). Zwraca uwagę znaczenie 3. obecne na dużym obszarze – w dialekcie małopolskim, wielkopolskim i kaszubskim. Zapewne należy w nim widzieć nawiązanie do okrągłego kształtu tradycyjnej bułki. W północno-wschodniej części dialektu mazowieckiego zostało poświadczone znaczenie dotyczące pożywienia dla zwierząt, notowane w SJPD.

* * *

⁴ Ta kartoteka jest dostępna online w Repozytorium Cyfrowym Instytutów Naukowych: <https://rcin.org.pl/publication/37156>.

⁵ Ten i kolejne skróty odnoszą się do tradycyjnego w dialektologii polskiej podziału na pięć obszarów dialektalnych: Śląska (Śl), Małopolski (Mp), Mazowsza (Maz), Wielkopolski (Wp) oraz Kaszub (Kasz). Kaszubszczyzna według tego podziału jest traktowana jako dialekt, a nie jako język regionalny (taki status dialekt kaszubski uzyskał mocą ustawy sejmowej dopiero w 2005 r.).

Przedstawiony materiał pochodzi z podstawowych słowników rejestrujących słownictwo polskie, historyczne i współczesne, ogólne i dialektalne. W tego typu opracowaniach dąży się do syntetycznych ujęć danych leksykalnych. Jednakże już one, wskazując znaczenia poboczne i specjalistyczne, ujawniają dość dużą różnorodność piekarniczych znaczeń *kołacza*. Skrótowe zestawienie tych ostatnich wygląda następująco:

- ‘rodzaj ciasta, zwykle okrągłego i płaskiego (czasem podłużnego), z mąki pszennej, podawanego na ogół na uroczystościach (weselach, świętach)’ – od XV w.; dialekty: Śl, Mp, Maz;
- ‘bochenek’ – XV w., XX w.;
- ‘bułka’ – dialekty: Mp, Wp, Kasz;
- ‘każdy wyrób piekarniczy z mąki pszennej’ – XX w.;
- ‘popularne na Górnym Śląsku ciasto z posypką lub nadzieniem z sera, maku lub jabłek, mające prostokątny kształt’ – XX/XXI w.;
- ‘ciasto – sękacz’ – XX/XXI w.

Przeprowadzony przegląd potwierdza, że większość tych znaczeń nawiązuje do prasłowiańskiego etymonu **kolačb* ‘obrzędowe pieczywo w kształcie koła’. Nazwy tej zaczęto też używać – co możemy obserwować i dzisiaj – do wyrobów piekarniczych o podłużnym kształcie. Nawiązanie do okrągłego kształtu widać również w znaczeniu dotyczącym pożywienia dla zwierząt czy w znaczeniu specjalistycznym – flisackim.

Na podkreślenie zasługuje fakt, że ciasto zwane kołaczem stało się istotnym elementem weselnego przyjęcia. Niejednokrotnie na ten aspekt wskazuje się w definicjach słownikowych. Zostało zatem mocno zakorzenione w kulturze, nie tylko polskiej. Przygotowaniom kołaczy czy korowajów (korowalów) towarzyszyły rozliczne rytuały oraz wierzenia i przesady odnoszące się do przyszłego życia osób zawierających związek małżeński (por. np. Kubiak i Kubiak 1981).

Przegląd ten może stać się podstawą do lepszego rozumienia licznych frazemów (frazelogizmów i przysłów) w polszczyźnie, ogólnej i dialektalnej, zawierających w swym składzie leksykalnym wyraz *kołacz* (lub któryś z jego derywatów)⁶. Wydaje

⁶ Najliczniejszy ich zbiór zawiera NKPP, t. II, s. 103 i w kilkunastu innych miejscach, zob. Indeks haseł pomocniczych w: t. IV, s. 374. W NKPP przy hasle *kołacz* znajduje się informacja: „Kołacz był obrzędowym pieczywem weselnym” (t. II, s. 103), a *Słownik wyrazów staropolskich, gwarowych i obcych* (t. IV, s. 199) zawiera ten leksem z bardziej rozbudowanym objaśnieniem: starop. dawne ciasto weselne; także biały chleb, bułka (jest nawet hasło *kołoczowa dziurka* – ciesz. tchawica). Te eksplikacje wydają się wystarczające w odniesieniu do jednostek prezentowanych w NKPP. Jednakże ten bogaty zbiór nie wyczerpuje listy źródeł w zakresie frazemów z komponentem *kołacz* i derywatami w polszczyźnie.

się on tym bardziej potrzebny, że większość tych jednostek jest dziś nieużywana, a *kołacz* nie należy do podstawowego zasobu leksyki. Przy objaśnianiu takich frazeologizmów i przysłów, poświadczonych w minionych czasach, należałoby uwzględnić semantyczny rozwój *kołacza*, głównie w zakresie znaczeń piekarniczych. Spośród wspomnianych frazemów najstarszym (poświadczenia od pierwszej połowy XVI wieku⁷), najbardziej rozpowszechnionym i wciąż żywym jest aforystyczne przysłowie, notowane w różnych postaciach, a najczęściej brzmiące: *Bez pracy nie ma kołaczy*. W świetle przedstawionego przeglądu zasadniczy sens tej paremii pozostał niezmienny, finalny komponent mógł jednak funkcjonować w historii polszczyzny w różnych znaczeniach piekarniczych (odnosić się do innych desygnatów)⁸.

Bibliografia

- Kubiak, I., Kubiak, K. (1981). *Chleb w tradycji ludowej*. Warszawa: Ludowa Spółdzielnia Wydawnicza.
- Krzyżanowski J. (red.), (1969–1972). *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, t. I–III. Warszawa: PIW.
- Krzyżanowski J. (red.), (1978). *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, t. IV, *Wstęp, bibliografia, słownik wyrazów staropolskich, gwarowych i obcych, indeks haseł pomocniczych*, oprac. S. Świrko przy współudziale D. Świerczyńskiej i S. Świrko. Warszawa: PIW.

Wykaz skrótów

- e-SXVII – *Elektroniczny słownik języka polskiego XVII i XVIII wieku*, red. W. Gruszczyński, Warszawa (<https://sxvii.pl/>).
- kartoteka SGP – kartoteka *Słownika gwar polskich*, opr. IJP PAN, Kraków (też w: <https://rcin.org.pl/publication/37156>).
- L – S.B. Linde, *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1807–1814.
- MSGP – *Mały słownik gwar polskich*, red. J. Wronicz, Kraków 2009.
- NKPP – *Nowa księga przysłów i wyrażeń przysłowiowych polskich*, t. I–III, red. J. Krzyżanowski; t. IV, *Wstęp, bibliografia, słownik wyrazów staropolskich, gwarowych i obcych, indeks haseł pomocniczych*, oprac. S. Świrko przy współudziale D. Świerczyńskiej i S. Świrko, Warszawa: PIW.

⁷ Por. NKPP II, s. 1049–1050 (hasło *praca*).

⁸ Szkic ten ma charakter lingwistyczny, sytuuje się w zakresie semantyki leksykalnej i opiera się na podstawowych opracowaniach, jakimi są najważniejsze słowniki języka polskiego i gwar polskich. Wyroby kulinarne nazywane *kołaczami* czy *korowajami* (*korowalami*) znalazły swoje wieloaspektowe opisy w rozlicznych publikacjach kulturowych i etnograficznych. Niektóre z tych aspektów stały się podstawą frazemów, nie tylko w polszczyźnie.

- SGP – *Słownik gwar polskich*, opr. IJP PAN, Kraków 1979–.
- SGPKań – J. Karłowicz, *Słownik gwar polskich*, Kraków 1900–1911.
- SJPD – *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, Warszawa 1958–1969.
- SPXVI – *Słownik polszczyzny XVI wieku*, red. M.R. Mayenowa, Wrocław 1966–.
- SSp – *Słownik staropolski*, red. S. Urbańczyk, Kraków 1953–2002.
- SW – *Słownik języka polskiego*, red. J. Karłowicz, A.A. Kryński, W. Niedźwiedzki, Warszawa 1900–1927 (tzw. *Słownik warszawski*).
- SWil – *Słownik języka polskiego*, opr. A. Zdanowicz i in., Wilno 1861 (tzw. *Słownik wileński*).
- USJP – *Uniwersalny słownik języka polskiego*, red. S. Dubisz, Warszawa 2003.
- WSJP – *Wielki słownik języka polskiego PAN*, red. P. Żmigrodzki, Kraków 2007– (<http://www.wsjp.pl>).

STRESZCZENIE

Artykuł jest poświęcony omówieniu semantyki leksemu *kołacz* w polszczyźnie. Dane pozyskane z podstawowych słowników rejestrujących leksykę historyczną i współczesną, ogólną i dialektalną pozwalają zaobserwować dość dużą różnorodność znaczeniową tego wyrazu. Okazuje się bowiem, że odnosi się on do przeróżnych wyrobów piekarniczych. Przede wszystkim to rodzaj ciasta, zwykle okrągłego i płaskiego (czasem podłużnego), z mąki pszennej, podawanego na ogół na uroczystościach (weselach, świętach). Oprócz tego *kołacz* to też 'bochenek', 'bułka', a nawet 'każdy wyrób piekarniczy z mąki pszennej' czy inne rodzaje ciast. Pełna definicja osobnego znaczenia, notowanego w języku ogólnym i gwarach, brzmi następująco: 'wyciśnięte nasiona oleiste, najczęściej zbite w kształcie okrągłego placka, stanowiące dobrą paszę dla bydła i nierogacizny; makuch' (SJPD, t. III, s. 833). Ponadto *kołacz* odnotowano w znaczeniach specjalistycznych – flisackim: 'okrągłe z chlub [wici dębowych] robione wiązanie, 6 cali średnicy mające, używane w bieganiu, czyli kręceniu wici' (SWil, t. I, s. 510) oraz górniczym: 'napiwek dawany górnikom' (SW, t. II, s. 407; zwany też *kołaczne*).

Wydaje się, że taki przegląd służy lepszemu rozumieniu *kołacza*, funkcjonującego w ograniczonym zakresie we współczesnej polszczyźnie oraz lepszemu rozumieniu licznych związków wyrazowych (frazeologizmów i przysłów) pozostających przede wszystkim w historycznych zasobach polszczyzny.

SŁOWA KLUCZOWE: semantyka leksykalna, rozwój znaczeniowy wyrazu, wyraz wieloznaczny, słowniki

EMIL POPLAWSKI
Instytut Języka Polskiego
Polska Akademia Nauk
al. Mickiewicza 31
31-120 Kraków